

POVIJEST HRVATSKE AKCENTUACIJE

Mate Kapović, *Povijest hrvatske akcentuacije: Fonetika*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015.

Monografija Mate Kapovića *Povijest hrvatske akcentuacije* vrhunsko je akcentološko djelo koje obuhvaća praktički sve bitne podatke o naglasnom razvoju hrvatskih govora koje je moguće utvrditi dijalektološkim i poredbeno-povijesnim istraživanjima. Opisani razvoj obuhvaća razdoblje od najranijega sustava dokučivoga metodama moderne poredbeno-povijesne lingvistike – rekonstruiranoga naglaska indoeuropskoga prajezika – pa sve do sustavâ suvremenih hrvatskih govora. Autor se pritom, razumljivo, oslanja na relevantne podatke iz ostalih indoeuropskih jezičnih skupina, a onda i na stanja zabilježena u raznim slavenskim jezicima/govorima. Stoga, usprkos pridjevu „hrvatski“ u naslovu, knjiga donosi i niz zanimljivih podataka o naglasku drugih srodnih idioma, a osobito o pojavama iz nehrvatskih, ali hrvatskomu blisko srodnih, zapadnih južnoslavenskih govora. Na taj način mnoge teze koje autor iznosi dobivaju i dodatne potvrde.

Kada je riječ o teoretskom pristupu, autor polazi od postavki tzv. Moskvske akcentološke škole (čiji je glavni predstavnik V. A. Dybo), prema kojoj je praslavenski naglasni sustav, čije izravne potomke vidimo i u današnjim hrvatskim govorima, nastao neprekinutim razvojem od praindoeuropskoga sustava. To bi značilo da se i u današnjim hrvatskim (a i u drugim zapadnim južnoslavenskim) govorima odražavaju ostaci velike starine. Potvrdu te hipoteze nalazi u nizu činjenica – npr. (balto)slavenski su naglasni sustavi znatno složeniji od onih koje vidimo u ostalim ie. jezicima, postoje određene podudarnosti sa stanjem u nekim starim ie. jezicima (npr. vedskom), za pojednostavnjenost u starim jezicima poput vedskoga ili starogrčkoga postoje tipološke paralele i drugdje (pa i u hrvatskom) itd., a bitna je činjenica da zapravo ne postoji način da se složenost pra(balto)slavenskoga naglasnog sustava zadovoljavajuće objasni kasnijim razvojem unutar (balto)slavenskoga te je očigledno riječ o nasljeđu iz prethodnih razdoblja.

Koncept glavnoga teksta, koji se prostire na kojih osamstotinjak stranica, možemo prikazati kako slijedi. Prvi dijelovi knjige sadrže opće prikaze temeljnih naglasnih sustava u hrvatskim dijalektima, objašnjenje rekonstruiranih praslavenskih (točnije općeslavenskih) naglasnih jedinica te kratke opise naglasnih sustava ostalih slavenskih jezika. Slijedi opis rekonstruiranoga praslavenskoga sustava u skladu s idejama Moskvske akcentološke škole. Moglo bi se autoru zamjeriti što je odlučio dva dijela o praslavenskom naglasku razdvojiti umetanjem opisa naglaska suvremenih jezika, što na neki način narušava sklad u tijeku teksta. To, međutim, ima smisla utoliko što je sustave današnjih jezika mnogo lakše shvatiti znaju li se osnovni podaci o praslavenskom naglasku, a poznavanje stanja u suvremenim jezicima uvelike olakšava razumijevanje ostalih pojava pretpostavljenih za praslavensko razdoblje.

Spomenimo neke zanimljivosti koje se mogu pročitati u zadnjem od navedenih dijelova. Tu se, primjerice, kaže da se (balto)slavenski prajezik odlikovao sustavom „valencija“, pri čemu je svaki morfem bio inherentno dominantan (+) ili recesivan

(–), a o čemu je ovisilo i mjesto naglaska u riječi. U dubljoj su prošlosti te valencije morale predstavljati nekakva, danas nedokučiva, konkretna, fonetska svojstva, no kasnije su svedene na apstraktna pravila (danas u ostacima). Taj je sustav naslijeđen odranije, tj. potječe iz praindoeuropskih vremena, no tragove mu nalazimo i u današnjem hrvatskom. Usp. npr. hrv. *lipa*, mn. *lipe*, i *zima* (dijal. *zimà*), mn. *zime*; tako i litavski *lėpa*, *lėpos* i *žiemà*, *žiėmos*. U prvoj riječi (hrv. *lipa*, lit. *lėpa*) korijen je bio dominantan pa je naglasak uvijek na njemu. U drugoj je pak korijen bio recesivan pa se naglasak nalazi na dominantnom nastavku (hrv. dij. *zimà*, lit. *žiėmà* – u štok. *zima* je razmjerno nedavno povučen na prethodni slog). Ako je pak i nastavak bio recesivan, naglasak se automatski ostvaruje na početku riječi (hrv. *zime*, lit. *žiėmos*), i to naglasne riječi (usp. hrv. *nà zimu*). Jasno je, dakle, da neke naglasne pojave koje su u hrvatskom sasvim uobičajene vuku podrijetlo iz prastarih vremena.

U daljnjim dijelovima monografije govori se o naglasnim sustavima slavenskomu bliskih baltičkih jezika i o rekonstruiranom prabaltoslavenskom sustavu, a slijede prikazi naglaska ostalih skupina indoeuropskih jezika te rekonstrukcija naglasnoga sustava ie. prajezika.

Potom se autor okreće razvoju unutar slavenskoga i hrvatskoga, čemu je, razumljivo, posvećeno najviše prostora. Te su teme detaljno razrađene te upravo u tim poglavljima nalazimo velik broj autorovih osobnih otkrića, hipoteza i primjedbi. Počinje se od starijih, rasprostranjenijih pojava, koje nalazimo (uz neke razlike) posvuda u slavenskom, a slijedi tumačenje kasnijih, prostorno ograničenijih promjena koje nalazimo u hrvatskim i okolnim zapadnim južnoslavenskim govorima.

Najprije se razmatra i tumači daljnji razvoj pojedinih praslavenskih naglasnih jedinica i njihovi odrazi u kasnijim slavenskim jezicima. Svakomu je naglasku posvećen poseban dio knjige. Tu tako možemo doznati da je baltoslavenski akut u zapadnim južnoslavenskim govorima pokraćen, a u hrvatskom je praktički posvuda izjednačen s kratkim cirkumfleksom (˘) – usp. npr. hrv. *lipa* prema češkomu dugom *lípa* (i lit. *lėpa*). Međutim, u kajkavskom je (a tako i u slovenskom) u raznim uvjetima prešao u tzv. neocirkumfleks – usp. kajk. *jāstreb* (štok. *jāstrēb*). To manjim dijelom zahvaća i sjeverne čakavske govore. Riječ je o jednoj od najranijih dijalekatskih razlika na hrvatskom području. Zanimljivih i dijalektologu korisnih podataka tu ima još mnogo.

Slijede poglavlja o razvoju kvantitete u nenaglašenom položaju u slavenskom. Autor definira razne uvjete u kojima dolazi ili ne dolazi do kraćenja – je li dužina prednaglasna ili zanaglasna, pred kakvim se naglaskom i u kojem dijelu riječi nalazi (ako je prednaglasna), koja su joj prozodijska svojstva (ako je zanaglasna) itd. Tu uz ostalo čitamo da, suprotno tradicionalnomu mišljenju, kraćenje praslavenskih dužina u otvorenoj ultimi nije bilo dosljedno, tj. u nekim su uvjetima ti slogovi ostali dugi (usp. hrv. dij. mn. *vretėnā*). Nekad su se takvi primjeri uglavnom objašnjavali kontrakcijom i(li) analogijom. Autor se i ranije bavio tim temama i o njima objavljivao radove te ovi dijelovi knjige sadrže podosta njegovih vlastitih otkrića.

Dalje se razmatraju novije promjene. Razna stezanja slogova ostavila su traga u prozodiji, no rezultati se katkad razlikuju u pojedinim govorima, usp. npr. hrv. dij. *kopâte* (nštok. *kòpâte*) i, s ranim povlačenjem, *köpâte* (sve od *kopājete). U pojedinim skupinama govora provedena su duljenja ili kraćenja u raznim uvjetima – npr. duljenje pred sonantom s raznim rezultatima (*stārci/stārci*), duljenja u mnogim čakavskim govorima u veoma raznolikim uvjetima i uz različita ograničenja (*otâc*, ali *vodä*; ili starije *brât*, i novije *brāta*), kraćenje pred otvornikom (npr. *dāo* < *dāl) i mnogošto drugo. Te su promjene djelovale u različitim razdobljima, što se katkad može vidjeti i u vokalizmu, a neke se mogu datirati i na temelju podataka iz starih tekstova. Potom, u velikom broju govora nestao je neoakut, stopivši se sa silaznim naglaskom (npr. *sūša* < *sūša). To se u jednim govorima odvijalo ranije, u drugima kasnije, a ponegdje se zbiva tek danas. I tu promjenu ponekad možemo datirati pomoću starih tekstova (npr. za dubrovački govor, u Della Bellinu rječniku – Lûgh [lûg] „pepeo“ : Lúgh [lûg] „šuma“, što je danas izjednačeno). U mnogim se govorima naglasak pomicao u raznim uvjetima, osobito prema početku riječi, što je često rezultiralo postankom novih naglasnih jedinica (npr. *vòda* < *vodä). Opisanih je promjena mnogo i, naravno, ovdje ih ne možemo sve spomenuti. Većina ih nije zahvatila čitav hrvatski, no često ih nalazimo i u susjednim nehrvatskim govorima. U konačnici autor tumači pojmove arhaičnosti (sustavne i izgovorne) te u apendiksu daje pregled i usporedbu praslavenskih i novoštokavskih naglasnih paradigmi. Potonje je usko vezano uz morfologiju te ne ulazi u glavnu temu ove knjige, no nadamo se da će autor u budućnosti i tomu posvetiti sličnu monografiju.

Podatke na kojima se zasniva ovo djelo autor crpi iz bogate literature, ali i iz vlastitih terenskih istraživanja. Hipoteze i tumačenja pojedinih pojava temelji na čvrstim dokazima, navodeći nizove primjerâ iz posvjedočenih jezika/dijalekata (i ne samo hrvatskih), što uklanja mogućnost pogreške ili zabune. Tamo gdje ne nalazi rješenja pitanje radije svjesno ostavlja otvorenim, nego da pribjegava nepotrebnu teoretiziranju. Premda monografija nesumnjivo obiluje njegovim originalnim idejama, autor ne zazire ni od navođenja, ali ni od zdravoga kritiziranja tuđih rješenja. Ona stoga objedinjuje razne dosadašnje spoznaje, ali i donosi niz novih saznanja. Kada je o ranom naglasnom razvoju riječ, iako se, kako smo rekli, priklanja pristupu Moskovske akcentološke škole, autor u obzir uzima i ideje ostalih akcentologa i slavista, trudeći se doći do najuvjerljivijega objašnjenja spornih pojava.

Konzultirana i citirana literatura doista je bogata – na oko 40 stranica nalazimo više od 500 relevantnih radova. Zastupljen je tu znatan broj i stranih i domaćih autora, radovi se kreću od starijih do veoma recentnih akcentoloških i dijalektoloških djela, a u njima nalazimo i teoretske, povijesno-poredbene, ali i konkretnije teme, kao što su opisi pojedinih mjesnih govora.

Knjiga je usto obogaćena kazalima jezika, imena i pojmova, a osobito treba istaknuti bogat indeks jezika (oko 200 str.) u kojem nalazimo popis primjerâ navedenih u knjizi svrstanih po jezicima kojima pripadaju – tri hrvatska narječja pritom su uzdignuta na razinu jezika. Tu je usto i 16 zemljovida na kojima je (osim na prva tri, koji su preuzeti iz tuđih radova te prikazuju dijalekte) prikazano rasprostriranje pojedinih naglasnih pojava i sl.

Premda razmjerno mlad znanstvenik, Mate Kapović je u kratkom razdoblju iznjedrio poduži niz odličnih akcentoloških radova, a ova je knjiga vrhunac njegova bavljenja tom problematikom. Ako u njoj i ima manâ, kvalitete ih temeljito zasjenjuju. Ukratko, možemo reći za kraj, posrijedi je vrijedno djelo koje bi, smatram, svatko tko se bavi proučavanjem hrvatskih dijalekata i prozodije definitivno trebao pročitati.

David Mandić